

Miten journalismi luo stereotypiansa

Johanna Salomaa

Ennakkoluulojen ja joukkotiedotuksen väliset yhteydet ovat tiedotustutkimuksessa jääneet vaikutustutkimuksen valtavirrassa syrjemmälle. Aihepiiriä on kaiken kaikkiaan tutkittu vähän, ja klassisista vaikutustutkimuksista alkaen ennakkoluuloja on lähestytty nimenomaan vaikutusten kautta erittelemättä tai määrittelemättä sen enempää ennakkoluuloja kuin niiden syntyyn vaikuttavia tekijöitä ja prosesseja.

Ongelmaa on kuitenkin mahdollista lähteä purkamaan myös ennakkoluuloteorioista käsin. Mitä ennakkoluulot ovat, miten ne muodostuvat, kuinka pysyviä ne ovat? Näihin kysymyksiin ehkä parhaan vastauksen antaa sosiaalipsykologia, jossa kysymykset ennakkoluulojen alkuperästä ja luonteesta ovat jopa keskeisiä ongelmanasetteluja.

Sosiaalipsykologit selittävät ennakkoluuloja stereotypioilla. Stereotypian käsitteestä ei sen sijaan olla yhtä yksimielisiä. Ns. kognitiivinen tutkimusperinne (ks. esim. Tajfel 1982 tai Liebkind 1988) näkee stereotypiat havaintoprosessien luonnollisina ja väistämättöminä tuloksina, jotka auttavat ihmistä ymmärtämään ja hahmottamaan maailmaansa. Täysin päinvastaista mieltä oli kuitenkin esimerkiksi Adorno (1950), joka piti stereotypioita jäykki-

nä uskomuksina sosiaalisista ryhmistä ja katsoi niiden johtuvan persoonallisuuden häiriöistä.

Adornon psykodynaaminen selitysmalli ei kuitenkaan saanut myöhemmiltä tutkijoilta tukea, vaan Henri Tajfelin 1950-luvulla kehitetty kognitiivinen selitysmalli omaksuttiin laajasti sosiaalipsykologian piirissä.

Kognitiivinen teoria stereotypioista perustuu siis havaintoprosesseihin ja ihmisen ajattelun ominaispiirteisiin. *Kategorisoiva ajattelu* on ihmisen järkipäisen toiminnan perusta. Ajattelu ja oppimisprosessit perustuvat luokitteluun, tiettyjen ärsykkeiden sijoittamiseen tiettyihin luokkiin, sekä partikularisointiin, ärsykkeiden erottamiseen toisistaan (Taylor 1981,84). Kategorisointi puolestaan johtaa siihen, että tietyt ryhmät saavat negatiivisen ja tietyt positiivisen merkityssisällön. Sosiaalipsykologian mukaan jako erilaisiin merkityssisältöihin johtuu ns. sisä- ja ulkoryhmien dynamiikasta. Sen mukaan ne ryhmät, joihin havainnoija itse on kategorisoitunut mukaan, ovat hänen kannaltaan sisäryhmiä, kun taas muut ovat ulkoryhmiä. (Asch 1987, 221) Usein myös sisäryhmien merkityssisältö on luonnostaan positiivinen ja ulkoryhmien negatiivinen (Liebkind 1988, 273).

Kategorisoitaessa myös eri ryhmiä koskeva informaatio homogenisoituu, tai ainakin se ymmärretään homogeeniseksi kognitiivisen dissonanssin periaatteen mukaisesti: vallitseva kategorisoitu sosiaalinen tilanne pyritään säilyttämään. (ks. esim. Brown 1986, 588) Stereotypioihin liittyy myös tapa havaita yhtäläisyyksiä tietyn ryhmän jäsenten välillä silloinkin, kun niitä ei ole, ja eroja suhteessa muihin ryhmiin silloinkin, kun niitä ei ole, tai ainakin liioitella olemassaolevia eroja (Liebkind 1988, 274).

Stereotyyppien sisältöjä ohjaavat paitsi suorat ja epäsuorat kontaktit, psykologiset tekijät sekä yhteisössä vallitseva kulttuurinen ja sosiaalinen normisto ja arvomaailma. Stereotypiat liittyvät aina kuhunkin historialliseen tilanteeseen samoin kuin yleensä käsitykset hyvästä ja pahasta, oikeasta ja väärästä.

Tiedotusoppi ei yleensä ole selittänyt joukkotiedotuksen stereotyyppien, eikä sosiaalipsykologiaa ole juuri käytetty nykytutkimuksessa aputieteenä. Sosiaalipsykologian tarjoamat työkalut ovatkin luonteeltaan varsin teoreettisia. Itse asiassa ei ole problematisoitu, saati sitten yritetty selvittää, miten joukkotiedotus luo stereotyyppiansa. Stereotypiat toki liittyvät joukkotiedotussanomien samoin kuin kaikkeen muuhunkin inhimilliseen kanssakäymiseen. Kyse onkin siitä, miten yksittäisen tekstin, joukkotiedotussanomien, muuttuu stereotyyppiseksi tulokseksi. Ennakkoluuloteorioiden kognitiivista suuntausta ei olekaan syytä vieroksua tätä yhteyttä selvittäessä.

Epilepsia ja ennakkoluulot

Tämä teksti perustuu työhön, jossa selvitin epilepsiaa sairastaviin kohdistuvien ennakkoluulojen ja joukkotiedotuksen, erityisesti lehdistöjournalismin välistä suhdetta. Tutkimusai-

neistona työssä olivat kaikki seitsemän vuoden aikana, vuosina 1981-1987, suomalaisessa lehdistössä ilmestyneet epilepsiaa käsitelleet lehtijutut.

Vammaisryhmiin – jollaiseksi epileptikkojen ryhmäkin on luettava – kohdistuvia ennakkoluuloja on tutkittu vähän, vaikka toki jonkin verran (ks. esim. Livneh 1982 ja Uutela 1986). Etniset- ja seksuaalivähemmistöt ovat hallinneet tutkimusta niin sosiaalipsykologian kuin tiedotusopin piirissä.

Ennakkoluulojen tutkimuksen kannalta epilepsia on varsin hedelmällinen aihepiiri. Kyseessä on tauti, johon kohdistuvat ennakkoluulot ovat luonteeltaan mitä irrationsimpia. Epilepsiaa verhoavat monet erilaiset historialliset väärinkäsitykset. Tauti herättää ihmisissä selittämättömiä pelkoja, harhaluuloja ja inhoakin. Epilepsiasta tai epileptikoista ihmisillä on suhteellisen vähän omakohtaisia kokemuksia verrattuna esimerkiksi moniin etnisiin vähemmistöryhmiin (Uutela & Sillanpää 1981, 112). Epileptikoita voidaan tarkastella vähemmistönä, johon kohdistuviin ennakkoluuloihin tiedotusvälineet luultavasti vaikuttavat poikkeuksellisen paljon, koska primäärikontakteja ryhmän jäsenten kanssa on vähän (ks. Trankell 1981). Tiedotusvälineiden vaikutus on suurin silloin, kun ihmisillä ei ole asiasta käytettävissään ns. suoraa eli omakohtaisiin kokemuksiin perustuvaa tietoa (Halloran 1974, 27).

Ennakkoluuloteorioiden ja journalismin tutkimuksen yhdistämiseen sisältyy kuitenkin monia ongelmia. Ainakin tässä tekstissä lähteinä käytetyt sosiaalipsykologit ymmärtävät joukkotiedotuksen ja sen vaikutusmahdollisuudet varsin naiivisti (ks. esim. Liebkind 1988). Tiedonvälityksen merkitystä ennakkoluulojen syntyyn pohtiessaan ennakkoluulotutkimukset ovat usein sävyiltään moittivia ja sormella osoittavia. Joukkotiedotus

mystifioidaan ja sen vaikutusmahdollisuudet yksinkertaistetaan tai yliarvioidaan. Joukkotiedotuksen vaikutusten monimuotoisuus ja yllätyksellisyys ei ole tutkijoiden tiedossa, vaan usein koko kompleksinen prosessi sivuutetaan puhumalla "tiedotusvälineiden antamasta kuvasta". Lisäksi ennakkoluulotutkimukset on useimmiten toteutettu mielipidekyselytutkimuksina, jotka kummatkin sisältävät omat ongelmansa (ks. Turner 1981, vrt. esim. Nordenstreng 1978, 174). On selvää, ettei joukkotiedotuksen vaikutuksia voida tutkia laboratorioissa.

Stereotypiat lehtijutuissa

Sosiaalipsykologian teoriapohja antaa eväitä myös joukkotiedotuksen ennakkoluulojen ja stereotyyppien tutkimiseen. Yksittäisiä lehtijuttuja tutkittaessa on syytä miettiä, millaisia stereotyyppisiä elementtejä juttu sisältää ja miten lukija ne tulkitsee. Lähtökohta tutkimuksessa on siten toinen kuin perinteisessä vaikutustutkimuksessa, joka on voimakkaasti painottunut perillemenoprosessiin. Itse sanoman ominaisuuksiin on kiinnitetty huomiota uudemmassa, tosin varsin marginaalisessa tiedotustutkimuksen suuntauksessa, ns. viritävyyskeskustelussa (ks. esim. Virtanen 1987, vrt. K. Pietilä & Kytömäki 1975, 142).

Ideaalista sanomamallia tai juttutyyppejä etsittäessä selitystä haetaan sanomasta ja sen ominaisuuksista käsin. Yksinkertaistaen on kyse siitä, millaisen kuvan joukkotiedotus-sanomat muodostavat. Stereotyyppiatutkimusta voidaan hyödyntää analysoitaessa sitä, miten lukijat tätä kuvaa tulkitsevat, so. millaisen stereotyyppiasällön he siitä löytävät. Näin sosiaalipsykologian menetelmiä hyväksikäyttäen voidaankin tutkia juuri tätä prosessia, jonka kautta tietyt viestit muokkautuvat vallitse-

via stereotyyppioita vahvistaviksi tai jopa uusia synnyttäväiksi.

On oletettavaa, etteivät lehtitekstit sinänsä sisällä intersubjektivisesti havaittavia stereotyyppioita. Ennakkoluulot eivät siten esiinnykään joukkotiedotuksessa tyyliin "mustat ovat tyhmiä", "intiaanit kavalia" tai "meksikolaiset epärehellisiä ja laiskoja". Siitä huolimatta ne saattavat lukijan tajunnassa synnyttää, vahvistaa tai luoda uusia stereotyyppioita. Lukija merkityksellistää lukutapahtumassaan sanoman sisällön (vrt. Pietilä, V. 1982). Yrityksissä tulkita lehtitekstien stereotyyppioita on yksilöllisen kokemusmaailman lisäksi otettava huomioon myös yhteiskunnan kollektiivitajunnan merkitys lukutapahtumassa. Tähän tajuntaan vaikuttavat ainakin arvo- ja normikäsitykset.

Stereotyyppiat — kuten mitkään muutkaan vaikutukset — eivät siis synny sanomista minäkään tietyn kaavan mukaisesti, ennustettavasti, mutta ne eivät toki ole myöskään täysin sanomasta riippumattomia. Asenteisiin ja ennakkoluuloihin ei välttämättä vaikuteta tiedonkaan avulla. Jos järki tai tieto yksinään voisivat poistaa ennakkoluuloja, ei etnisiin ryhmiin tai vaikkapa epileptikoihin kohdistuvilla ennakkoluuloilla olisi mitään perusteita.

Teoriat ennakkoluuloista, stereotyyppioista ja poikkeavuudesta tuovat esiin ihmisestä loogisen kognitiivisia, mutta samalla irrationaalisia piirteitä. Luomme jatkuvasti kategorioita, luokittelemme, näemme olemattomia yhdenmukaisuuksia, diskriminoimme — oman kognitiivisen rakenteemme vuoksi, selviytyäksemme. Tunneimme ahdistusta ja pelkoja turhista asioista, tunneimme itsemme vaaranneuksi, vaikkei mikään todellinen vaara meitä uhkaisikaan. Käsityksiämme eri vähemmistöryhmistä säätelevät monet erilaiset, voimakkuudeltaan vaihtelevat seikat. Mitä muutosresistentimpiä nämä käsitykset ovat, sitä vä-

hemmän vaikutusmahdollisuuksia on tiedolla.

Empaattisuus ohjenuorana

Epilepsia on suomalaisessa lehdistössä perin harvinainen aihe siitäkin huolimatta, että Epilepsialiiton tiedotteet leviävät laajasti erityisesti paikallislehtiin. Epilepsia tai epileptikot ovat harvoin uutisia. Juttuaineisto jakautui karkeasti kolmeen luokkaan:

- 1) empaattiset henkilöhaastattelut,
- 2) sensaatiouutiset,
- 3) kiihkottomat pikku-uutiset, tiedotteet ym.

Epilepsia ja epileptikot esiintyvät jatkuvasti puutteellisuuden, erilaisten rajoitusten, ongelmien ja osaamattomuuden yhteydessä.

Lehtijuttujen kautta lukijalle muodostuu mitä ilmeisimmin käsitys epileptikoista ryhmänä, jolla on ongelmia. Ongelmat eivät rajoitu taudin aiheuttamiin suoranaisiin, so. lääketieteellisiin seurauksiin, vaan ne ovat laajempia sosiaalisen hyväksynnän ja tasa-arvon puutteesta johtuvia vaikeuksia: ongelmia asunnon- ja työnsaannissa, ystävien hankinnassa jne.

Epileptikot leimautuvat juttujen kautta suhteellisen helposti poikkeaviksi, ja tämä leima on julkisen, rituaalinomaisen luonteensa vuoksi usein pysyvä (leimautumisesta ks. Becker 1963). Empaattinenkin epileptikon henkilöhaastattelu on lukijalle kontakti heikompiosaisen, avuttoman, ongelmaisen, jopa "alemman" ihmisen kanssa. Hyvin erityyppisiin lehtijuttuihin rakentuu samanlainen asetelma normaalin lukijan ja poikkeavan epileptikon välille. Suuri osa jutuista on otteeltaan empaattisia, joissa tarkoituksena on saada lukija omakohtaisesti samastumaan ja ymmärtämään epileptikon arkipäivää, milloin

saada hänet näkemään taudin kohde uhrina, milloin tautinsa urhoollisesti kestäväenä sankarina tai "ihan tavallisena nuorena".

Epileptikkojen vähemmistöryhmä on esimerkki tapauksesta, jolloin stereotyyppiteorioiden kautta voidaan selittää ympäristön käyttäytymistä ehkä enemmän kuin monen muun ryhmän ollessa kyseessä. Empaattinen juttuaineisto, jollaista Epilepsialiitto suosittelee tiedotuksen ohjenuoraksi, joutunee näiden teorioiden varjossa uudelleen arvioitavaksi.

Teorioiden valossa tieto, että "epileptikko on ihan tavallinen" on mahdollista tulkita ainakin kolmella eri tavalla:

1) tieto torjutaan, koska se on ristiriidassa ennestään olevan mielikuvan kanssa.

2) se hyväksytään, mutta entinen mielikuva ohjaa sen tulkintaa: esimerkiksi terve asunnon katkeroituu, kun epileptikko vei häneltä asunnon.

3) tieto hyväksytään, mutta käytetään poikkeustapatulkintaa: kuvattu henkilö ei olekaan enää "oikea" epileptikko ongelmineen ja kaatumiskohtauksineen (vrt. Liebkind 1988, 82).

Epilepsiajournalismi voi siis olla noidanhässä, josta ei ole ulospääsyä. Vaihtoehtoisten juttutyypin ideoiminenkin tuntuu vaikealta, koska lukija tuntuu näin aina löytävän tien ulos entisiin mielikuviinsa.

Ideaalisen jutun ongelma

Millaisia journalismia (so. juttutyyppejä, aihevalintoja, lähestymistapoja jne.) tulisi noudattaa, jotta ennakkoluuloja epilepsian ympäriltä voitaisiin purkaa? Kysymys on vaikea, ja voi olla, että vastausta kysymykseen on mahdotonta antaa. Tiedonvälitys on joka tapauksessa pitkälle paitsi tiedon myös asenteiden, arvojen – ja stereotyyppien – välittämistä. Tässä välittämisen prosessissa vastaanottajalla

on varsin keskeinen rooli. Prosessiin vaikuttavat monet voimakkuudeltaan ja kestävyydeltään erilaisten tekijät. Työssä, johon tämä teksti perustuu, kävi ilmi, että epilepsiaa koskevien joukkotiedotussanomien ollessa kyseessä nämä tekijät ovat luultavasti kovin muutosresistenttejä.

Teoriaa ideaalisesta jutusta lienee mahdoton hahmotella. Täytyy muistaa, ettei yritykissä uudistaa journalismia teoreettista tietä ole aikaisemminkaan onnistuttu kovin hyvin. Journalismi elää omaa elämäänsä, jonka ohjailmiseen erilaiset teoriat sopivat jokseenkin huonosti. Tutkimuksen anti käytännön journalistille onkin laihanlaista: lähinnä se kuivettuu ikuiseen vaikutuksettomuuden ongelmaan, mikä ei ole hyvä lähtökohta työlle.

Ehkä toimittajille riittääkin tieto, etteivät journalismin vaikutukset juuri koskaan näy heti, välittömästi, vaan ehkä vasta vuosien kuluessa. Esimerkiksi epilepsiajournalismin kirjoittajien selvä viehtymys empaattiseen lähestymistapaan tulisi punnita uudelleen siinä valossa, mitä tiedetään stereotypioista, niiden synnystä, purkamisesta ja vahvistamisesta. Ylioptimismista – jota selvästi yhä esiintyy – pitäisi luopua. Ehkä juuri journalistit voisivat kehittää keinoja ennakkoluulojen logiikan murtamiseksi lehtijutuissa.

On muistettava, että joukkotiedotus myös muovaa yleisesti hyväksytyjä käsityksiä, yhteiskunnan tietoisuutta. Jos tämä tietoisuus muuttuu, voivat yleisön tulkinnat yksittäisistä joukkotiedotussanomista, myös eri vähemmistöryhmistä, rationalisoitua.

Artikkeli perustuu kirjoittajan tiedotusopin pro gradu -tutkielmaan Stereotypiat ja joukkotiedotus. Suomalaisen epilepsiajournalismi vuosina 1981-1987. Tampe-

reen yliopisto 1989.

Kirjallisuus

- ADORNO, T. W., FRENKEL-BRUNSWIK, E., LEVINSON, D. & SANDFORD, R. The authoritarian personality. New York 1950.
- ASCH, S.E. Social Psychology. Oxford 1987.
- BECKER, H. Outsiders. Studies in the sociology of deviance. London 1963.
- BROWN, R. Social Psychology. The Second Edition. New York 1986.
- LIEBKIND, Karmela. Me ja muukalaiset. Ryhmärajat ihmisten suhteissa. Helsinki 1988.
- LIVNEH, H. The origins of negative attitudes toward people with disabilities. Rehab. Lit. 43, 338-347.
- NORDENSTRENG, Kaarle. Tiedotusoppi. Johdatus yhteiskunnallisten viestintäprosessien tutkimukseen. Helsinki 1978.
- PIETILÄ, K. & KYTÖMÄKI J. Sanoman perillemeno. Teoksessa: LITTUNEN, Y. & SINKKO, R. (toim.) Yhteiskunnallinen tieto ja tiedotustutkimus. Helsinki 1975.
- PIETILÄ, V. Varsitietä pitkö? Tiedotustutkimus 5, 1982.
- TAJFEL, H. (ed.) Social identity and intergroup attitudes. Cambridge 1982.
- TAYLOR, S. A Categorization Approach to Stereotyping. Teoksessa: HAMILTON, D.L. (ed.) Cognitive Processes in Stereotyping and Intergroup Behaviour. New Jersey 1981.
- TRANKELL, A. Fördomar och diskriminering. Ett försök till sammanfattning. Teoksessa Att leva med mångfalden. Stockholm 1981.
- TURNER, J.C. Some considerations in generalizing experimental social psychology. Teoksessa: STEPHENSON, G.M. & DAVIS, J.H. (ed.) Progress in applied social psychology 1. New York 1981.
- UUTELA, A. & SILLANPÄÄ, M. Suomalaisen epilepsiatietous ja -asenteet. Kansanterveystieteen julkaisuja M60. Turku 1981.
- UUTELA, Antti. Epilepsiakäsitykset ja niiden muuttaminen. Psykologia 5, 1986.
- VIRTANEN, Matti. Kaksi tapaa popularisoida. Teoksessa: HEMANUS, P., PARTANEN, J. & VIRTANEN, M., Virittävyuden ongelma. Tampereen yliopiston tiedotusopin laitoksen julkaisuja C 9/1987.